

Haris Alibašić

**GLOBALNA EKONOMSKA KRIZA :
OPASNOSTI I MOGUĆNOSTI****THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS :
DANGERS AND POSSIBILITIES*****Sažetak***

Globalna ekonomska kriza, kakva se dešava jednom u sto godina, potresa ekonomske temelje razvijenih zemalja širom svijeta. Razvijene su zemlje pretrpjele ogromne gubitke u finansijskom, kao i u drugim ekonomskim sektorima. Međutim, kriza je, također, utjecala i na zemlje u razvoju. Ove bi zemlje mogle iskoristiti krizu da usvoje dugoročnu strategiju koja će ih bolje pozicionirati u novom svjetskom ekonomskom okviru. U vrijeme nastanka ovog teksta, kraj krize se ne nazire. Kriza će ostaviti velike posljedice po otvorenost tržišta, protekcionizam, jačanje domaćeg tržišta i po restrukturiranje američke ekonomije putem razvoja novih industrija, preciznije, zelenog sektora i sektora obnovljivih izvora energije. Imajući u vidu rast ovog sektora, zemlje u razvoju, poput Bosne i Hercegovine, imaju priliku da se prilagode i da pokušaju privući strane ulagače u te sektore (obnovljivih izvora energije). To, zauzvrat, može pospiješiti ekonomski razvoj i otvoriti mogućnosti dugoročnog ekonomskog razvoja.

Ključne riječi: *recesija, kriza, ekonomski razvoj, ekonomija, strategija razvoja, strana ulaganja, obnovljivi izvori energije, održivost, ekonomski rast*

Summary

A Global economic crisis, the likes of which happens once in a century, is shaking the economic foundations of developed countries all over the world. Developed countries have gone through big losses in financial and other sectors of the economy. However, the crisis has affected developing countries as well. These countries could use this crisis, to adopt a long term strategy that will better position them in the new global economic framework. This crisis is far from over at the time of writing of this text. It will have big consequences on the openness of the markets, protectionism, making domestic markets even stronger, and restructuring of the American economy through development of new industries, namely green or renewable energy sector. Keeping in mind the growth of this sector, developing countries, such as Bosnia and Herzegovina, have a chance to ad a pt and try and attract foreign investors in those fields (renewable energy), which can kick start economic development and the opening of opportunities for long term economic growth.

Key words: *recession, crisis, global crisis, economic development, economy, development strategy, foreign investment, renewable energy, sustainability, and economic growth*

Nesigurno ekonomsko okruženje

Pored mnogobrojnih poteškoća koje zemlje u razvoju prolaze jedna od najvećih s kojima se trenutno suočavaju jest mogućnost prilagođavanja turbulencijama u globalnim ekonomskim okvirima. Novo globalno ekonomsko okruženje može se okarakterizirati kao jedno od historijski ekonomski najnesigurnijih, a u isto vrijeme s najvećim mogućnostima za dugoročni ekonomski razvoj. Zemlje u razvoju mogu možda i lakše prebroditi ovu najveću globalnu ekonomsku oluju i pozicionirati se za budući ekonomski rast. Svaka ekonomija prolazi kroz (ciklične) faze, ali ekonomska kriza koja je uzdrkala čitav svijet u posljednjoj godini ozbiljno je ugrozila globalni ekonomski sistem i otkrila brojne slabosti globalne ekonomije.

Po svim pokazateljima globalna ekonomska kriza, koja traje već više od godinu dana, krenula je iz SAD-a, nakon sloma finansijskog tržišta i bankarskog sistema. Kriza, koja je započela 2007. godine, još uvijek je jedna od najtežih od kraja Drugog svjetskog rata. Recesija je pogodila i zemlje u evropskoj zoni – Rusiju, Indiju, Novi Zeland, Japan i Veliku Britaniju. O smanjenoj ekonomskoj aktivnosti postoji više pokazatelja. U suštini, ako zemlja dvije uzastopne četvrtine godine ima negativan indeks domaćeg bruto društvenog proizvoda (BDP), ona se nalazi u recesiji. Prema navodima *Nacionalnog biroa za ekonomska istraživanja* u SAD-u recesija se odražava “kroz pad ekonomske aktivnosti, realnog BDP-a, ličnih prihoda, industrijske proizvodnje, te maloprodaje”.¹ Ministar Henry Paulson rekao je da se ovakva finansijska kriza koja je zadesila svjetsku ekonomiju događa samo “jednom ili dva puta” u sto godina².

U izvještaju *Istraživačkog seminara za kvantitativnu ekonomiju* Univerziteta Michigan iz Ann Arbora od 18. marta 2009. godine navodi se da je “ekonomija SAD-a bila u dramatičnom padu pred kraj 2008. godine. Stvarni BDP je pao za 6,2 posto, što je najveći pad od 1982. godine”.³ Dalje se navodi da je kreditno tržište palo zajedno s padom izvoza SAD-a, što je trend koji traje već duži niz godina u SAD-u. Firme u SAD-u su u posljednja tri mjeseca 2009. godine otpustile ili poslale na prinudni odmor skoro milion radnika. Prema ranijim izvještajima Centralne banke iz Philadelphije, američka recesija, koja je počela u aprilu prošle godine, trebala bi trajati još 14 mjeseci. Predviđeno je da će realni BDP pasti za 1,1 posto u prvom dijelu 2009⁴. godine. Prema predviđanjima, dodatna 2,2 miliona radnih mjesta će biti izgubljeno u 2009. u SAD-u. Potrošački

¹ National Bureau of Economic Research: <http://www.nber.org/>.

² Paulson: Financial Crisis ‘Once or Twice’ in a Century Event
http://www.publicbroadcasting.net/michigan/news.newsmain?action=article&ARTICLE_ID=1420212.

³ George A. Fulton i Saul H. Hymans; Research Seminar in Quantitative Economics; The U.S. Economic Outlook for 2009-2010 Executive Summary: March 2009; (18. 3. 2009); www.rsqe.econ.lsa.umich.edu.

⁴ Fourth Quarter 2008 Survey of Professional Forecasters:
<http://www.philadelphiafed.org/research-and-data/real-time-center/survey-of-professional-forecasters/2008/survq408.cfm?loc=interstitialskip>.

izdaci će pasti za 0,9 posto u 2009. godini, što je najveći pad od Velike ekonomske krize 1930. godine, kad su pali za 4,9 posto⁵.

Mnogi su za recesiju optužili SAD, a ponajviše Centralnu banku SAD-a (FED). Sve je više dokaza da za recesiju najveću krivicu snosi deregulacija banaka u SAD-u, odnosno nepostojanje kontrole finansijskog tržišta za vrijeme administracije bivšeg predsjednika Busha od 2000. naovamo. Jedan od najvećih problema koji se pojavio kao rezultat ove krize jest da su pojedine nesolventne institucije postale prevelike ili suviše povezane da bi propale, što predstavlja „ozbiljne probleme za finansijsku stabilnost i za regulatore“.⁶ Izvještaji ekonomista sa Univerziteta Michigan pokazuju da recesija, barem u SAD-u, treba da dostigne dno polovinom ili u prvom dijelu trećeg kvartala 2009. godine⁷. To za SAD znači dodatni broj nezaposlenih iduće godine u cijeloj naciji te spori oporavak ekonomske situacije i nakon samog dna recesije.

Najrazvijenije zemlje su poduzele značajne korake, uključujući poteze centralnih banaka Velike Britanije, Kanade, Švicarske, Kine, Evropske centralne banke sa ciljem snižavanja ključnih kamatnih stopa. Dodatno, pojedine zemlje su odobrile značajne sume novca kroz tzv. “bailout packages”. U SAD-u je to preko dva trilion dolara, u Kini preko 500 milijardi dolara i u evropskim zemljama direktnim investicijama u bankovne i druge sektore ekonomije. U februaru 2009. godine samo je američka vlada odobrila paket mjera pod nazivom Američki zakon za oporavak i reinvestiranje,⁸ čija je vrijednost preko 780 milijardi dolara, sa ciljem direktnih investicija u infrastrukturu, pa preko poreskih i drugih olakšica kako bi se oporavila ekonomija u SAD-u. Većina projekata tiče

⁵ Economists say national recession should bottom out in 2009, Gongwer Report (20. 11. 2008).

⁶ Charles I. Plosser, President and CEO Federal Reserve Bank of Philadelphia; Improving Financial Stability; (31. 3. 2009); Distinguished Speaker Series; University of Chicago Booth School of Business Chicago, Illinois.

⁷ Joan Crary, Stanley Sedo and Janet Wolfe; Research Seminar in Quantitative Economics.

U.S. recession: Things will get worse before they get better (20. 11. 2008)
<http://www.ns.umich.edu/htdocs/releases/story.php?id=6845>

Economists say national recession should bottom out in 2009, Gongwer Report (20. 11. 2008).

⁸ www.recovery.gov.

se ulaganja u infrastrukturu, zatim za direktno produžavanje beneficija za nezaposlene, ulaganje u projekte obnovljive energije, poreske olakšice za pojedine firme, pomoć obiteljima. U najnovijem izvještaju Centralne banke SAD-a navodi se da postoje prvi znaci da recesija možda popušta, ali je u isto vrijeme ovaj izvještaj upozorio da „bilo kakva nada za opravak ovisi o vladinom uspjehu u stabiliziranju finansijskih tržišta“ i podsticanju slobodnijeg kreditiranja.⁹

Naravno, kriza koja je zadesila SAD odrazila se i na ostale razvijene zemlje. Prema predviđanjima Svjetske trgovinske organizacije, u 2009. godini će stopa međunarodne trgovine pasti za dodatnih devet posto¹⁰. Međunarodni monetarni fond (MMF) očekuje da će najjače svjetske ekonomije sljedeće godine, prvi put nakon Drugog svjetskog rata, doživjeti najveće ‘stezanje kaiša’ i velike probleme. To se, naravno, odnosi i na zemlje u razvoju i na nerazvijene zemlje, gdje se prelijevaju efekti krize, i ona može poprimiti dramatičan tok, uključujući i formalni bankrot i velikih i malih preduzeća, ali i samih država.

Globalna ekonomska kriza ima negativan utjecaj na sve zemlje u razvoju

Ova godina u SAD-u i drugim razvijenim zemljama neće biti i najgora. Ustvari, procjene iz pokazatelja ukazuju na to da će prva polovica iduće godine biti još gora. Neupitno je da ekonomska kriza u SAD-u ima velikog utjecaja na ostale razvijene zemlje svijeta i zemlje u razvoju. Razvijene zemlje će biti više fokusirane na svoje probleme i sve manje na sigurnost drugih zemalja, što znači manje šanse za intervencije u slučaju krize. Zemlje koje ovise o ulaganju stranog kapitala bit će pogođene nedostatkom ulaganja svježeg kapitala izvana, a pogotovo ulaganja u infrastrukturu i kapital. Negativne posljedice mogu se odraziti na turizam, porast stope nezaposlenosti, zatim na ulaganje ili direktnu podršku obiteljima iz dijaspore, kao što je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom, gdje mnoge bosanskohercegovačke porodice žive vani i šalju novac ili

⁹ Bernanke sees ‘tentative signs’ of improvement
http://news.yahoo.com/s/ap/20090414/ap_on_bi_ge/bernanke.

¹⁰ WTO sees 9% global trade decline in 2009 as recession strikes (18. 3. 2009).
http://www.wto.org/english/news_e/pres09_e/pr554_e.htm.

na neki drugi način pomaže rodbini u Bosni i Hercegovini. Negativan trend globalne recesije ogleda se i u pokušajima vlada razvijenih zemalja da zaštite domaću proizvodnju tako da stanovništvo fokusiraju na kupovinu proizvoda koji su proizvedeni u tim zemljama. U svoj “packet bailout” mjera američka vlada je tako unijela proviziju za kupovinu američkih proizvoda kako bi osigurala da dio uloženog vladinog “stimulus” novca ide direktno u ekonomiju domaćih proizvođača. U znak odmazde Meksiko je već uveo nekoliko kontramjera kako bi zaštitio meksičke proizvođače.

Globalna recesija je dugoročan proces koji će, prema svim najgvoještajima, označiti novu eru fokusiranja razvijenih zemalja na rješavanje svojih vlastitih problema. S druge strane, svjetska ekonomska kriza bi se mogla i pozitivno odraziti na zemlje u razvoju. Jedan od sektora koji nije dovoljno iskorišten niti je predmetom intenzivnijih aktivnosti u Bosni i Hercegovini i drugim zemljama u razvoju jest sektor obnovljive energije (sunce, geotermalna energija, vjetar i iskorištenost voda)¹¹. Većina razvijenih zemalja je značajno intenzivirala ulaganja i dala olakšice, bilo direktno ili kroz javne i privatne distribucije (električne kompanije). Tako su u Njemačkoj značajne olakšice date za korištenje solarnih panela na objektima kroz tzv. Feed-in-tariff program. Danska dobija preko 30 posto svoje energije sa vjetrenjača za proizvodnju električne energije. Obnovljiva energija ima rastući trend i pomaže zemljama u razvoju da se oslobode ovisnosti o nafti i ugljenu. Svi trendovi upućuju na porast potražnje za proizvodima iz oblasti energije, za kupovinom obnovljive energije, te ulaganjima iz oblasti obnovljive energije, a pogotovo solarne, energije vjetra i geotermalne energije.

Druga stvar koja bi se mogla pozitivno odraziti na zemlje u razvoju jest da će inostrane kompanije, u pokušaju da smanje operativne troškove, te u potrazi za jeftinijim ulaganjima, početi investirati više u “emerging” tržišta. Tu bi bosanskohercegovačke firme morale biti spremnije kako bi

¹¹ Za više informacija pogledati sljedeće:

- a) Brad Heavner and Bernadette Del Chiaro: Renewable Energy and Jobs Employment Impacts of Developing Markets for Renewables in California (7. 2003).
- b) Renewable Energy World. <http://www.renewableenergyworld.com/rea/home>
- c) Energy Information Administration: Office of Energy Statistics from the US Government <http://www.eia.doe.gov/>
- d) Wind Works: <http://www.wind-works.org/index.html>

se mogle uključiti u novu industrijsku revoluciju iz oblasti obnovljive energije, kao i čuvanja i smanjenja potrošnje električne energije i osiguranja samoodrživosti. U Bosni i Hercegovini postoje značajni prirodni potencijali, ali samo kao u jedinstvenom ekonomskom, pa i energetsom prostoru.

Naravno, preduvjet svemu tome je da Bosna i Hercegovina treba imati visokoobrazovanu i motiviranu radnu snagu, te modernu državnu infrastrukturu, a posebno političku stabilnost. Svi nabrojani potencijali u Bosni i Hercegovini postoje, ali zbog raznih okolnosti samo su potencijali i nužno je da se deblokiraju razne kočnice i da Bosna i Hercegovina iz ove krize izađe ojačana. Na dobrobit svih njenih stanovnika, jer ekonomija, to pokazuje i ova velika svjetska kriza, u globaliziranom svijetu ne poznaje granice. I u pozitivnim, a nažalost i u negativnim trendovima. Svaka pojedinačna zemlja u tom procesu može sebi ili poboljšati ili pogoršati položaj. Mnogi elementi ukazuju na to se u Bosni i Hercegovini kriza ne koristi kao podsticajni element, nego se od političkih faktora i ekonomskom krizom prijeti kao oružjem snaga podjele. To, u krajnjem slučaju, proizvodi situaciju da se svi negativni efekti krize mogu sručiti na krhku strukturu Bosne i Hercegovine, pri čemu se daje šansa snagama destrukcije da efekte krize i realan pad ulaganja u socijalni sektor iskoriste za pojačavanje svojih zahtjeva za razgradnjom i podjelom države. Čini se da od samog početka nije dovoljno shvaćena ova dimenzija krize za koju se mislilo da će zahvatiti samo razvijene zemlje. Takva vrsta nespremnosti teško se može nadomjestati samo kupovinom socijalnog mira ili dodatnim zaduživanjima putem kredita a da se za efekte tog zaduživanja unaprijed zna da neće donijeti priključak modernim trendovima u svijetu.

Literatura

1. American Recovery Web Site www.recovery.gov.
2. Bernanke sees 'tentative signs' of improvement <http://news.yahoo.com/> (20. 3. 2009).
3. Brad Heavner and Bernadette Del Chiaro: Renewable Energy and Jobs Employment Impacts of Developing Markets for Renewables in California, 7. 2003.

4. Economists say national recession should bottom out in 2009, Gongwer Report (20. 11. 2008).
5. Energy Information Administration: Office of Energy Statistics from the US Government <http://www.eia.doe.gov/> (11. 4. 2009).
6. Fleckenstein, William: *Greenspan's Bubbles: the Age of Ignorance at the Federal reserve* (2008).
7. Fourth Quarter 2008 Survey of Professional Forecasters <http://www.philadelphiafed.org/> (25. 1. 2009).
8. Friedman, Thomas L.: *Hot, Flat, and Crowded: Why We Need a Green Revolution—and How It Can Renew America;* (2008).
9. Friedman, Thomas L.: *The World Is Flat 3.0: A Brief History of the Twenty-first Century;* (2007).
10. George A. Fulton i Saul H. Hymans; Research Seminar in Quantitative Economics; The U.S. Economic Outlook for 2009-2010 Executive Summary: 3. 2009; 18. 3. 2009; www.rsqe.econ.lsa.umich.edu (20. 3. 2009).
11. Greenspan, Alan: *The Age of Turbulence: Adventures in a New World* (2008). http://www.publicbroadcasting.net/michigan/news.news.main?action=article&ARTICLE_ID=1420212 (22. 11. 2008).
12. Joan Crary , Stanley Sedo and Janet Wolfe; Research Seminar in Quantitative Economics U.S. recession: Things will get worse before they get better, 20. 11. 2008. <http://www.ns.umich.edu/htdocs/releases/story.php?id=6845> (25. 11. 2008).
13. National Bureau of Economic Research <http://www.nber.org/> (20. 3. 2009).
14. Paulson: Financial Crisis ‘Once or Twice’ in a Century Event.
15. Renewable Energy World. <http://www.renewableenergyworld.com/rea/home> (10. 4. 2009).
16. Wind Works: <http://www.wind-works.org/index.html> (11. 4. 2009).
17. WTO sees 9% global trade decline in 2009 as recession strikes (18. 3. 2009). http://www.wto.org/english/news_e/pres09_e/pr554_e.htm (20. 3. 2009).
18. Zakaria, Fareed: *The Post-American World* (2009).